

П.Г.УСЕНКО *

ДО ПИТАННЯ ІСТОРИЧНИХ МОТИВІВ ПОЕЗІЇ «МІЙ БОЖЕ МИЛИЙ, ЗНОВУ ЛИХО!..»

Висвітлюються обставини появи Шевченкового вірша-протесту, аналізується його зміст та різноманітні інтерпретації контексту подій, які мали вплив на творчі реценції автора.

Ключові слова: Тарас Шевченко, «Кобзар», Російська імперія, війна, влада, амністія, реформа.

«Мій Боже милий, знову лихо!..
Було так любо, було тихо;
Ми заходились розкувати
Своїм невольникам кайдани.
Аж гульк!.. Ізнову потекла
Мужицька кров! Кати вінчані,
Мов пси голодні за маслак,
Гризуться знову»

Цей сповнений гарячих емоцій викривальний ямб уперше побачив світ у женевському агітаційному «Кобзарі» понад 135 літ тому з утраченого згодом раритету – «клаптика сірого паперу», як свідчив укладач тієї збірки Ф.Вовк¹. Незважаючи на зусилля істориків та філологів достеменно встановити час і місце народження поезії не вдалося².

Зрозуміло, що наведені вище вісім рядків могли бути заспівом, просто фрагментом або ескізною заготовкою планованої, проте не завершеної сцени, приміром монологу котрогось персонажа. Утім І.Франко у ХІХ ст. репрезентував усю октаву як суто авторську декларацію:

«Шевченко згадує про свої заходи около “розковання невольників”, т.е. про роботу Кирило-Методіївського братства, перер-

* Усенко Павло Георгійович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ

¹ Шевченко Т.Г. Кобзарь. – Ч.1. – Женева, 1878. – С.89.

² Антонович М.Д. Вірш Шевченка «Мій Боже милий...» // Зарубіжне шевченкознавство (з матеріалів УВАН). – Ч.2. – К., 2011. – С.340–345; Бородин В.С. Текстологія // Шевченкознавство: підсумки й проблеми. – К., 1975. – С.527; [Зайцев П.]. Варіанти та примітки до тексту // Шевченко Т. Повне видання творів. – Т.4. – Варшава; Л., 1937. – С.335; Івакін Ю.О. Коментар до «Кобзаря» Шевченка: Поезія 1847–1861 рр. – К., 1968. – С.268–272; Кирилюк Є.П., Шаблювський Є.С., Шубравський В.Є. Т.Г.Шевченко: Біографія. – К., 1964. – С.305; Лепкий Б. Варіанти й доповнення до «Кобзаря» // Шевченко Т. Повне видання творів. – Т.3. – К.; Лейпциг, [1920]. – С.285; «Мій Боже милий, знову лихо!..» // Шевченківський словник. – Т.1. – К., 1978. – С.405–406; Усенко П.Г. «Державний кулак»: Як Тарас Шевченко ледве не втрапив до «кавказців» (Новопетровський форт на розпутьї геополітики). – К., 2004. – С.9–29; Яременко В.І. Світова історія у творчій спадщині Тараса Шевченка: спроба історіософського прочитання // Український історичний журнал. – 2007. – №5. – С.182; Смілянська В.Л. «Мій Боже милий, знову лихо!..» // Шевченківська енциклопедія. – Т.3. – К., 2013. – С.236.

вану звісною катастрофою 1847 р. А слова “потекла мужицька кров” і ті, що далі за ними, відносяться, очевидно, до кримської війни 1854–1856 рр.»³.

У ХХ ст. спектр дискусійних гіпотез поповнився новою: буцімто поет так відреагував на війну Франції у союзі з Сардинським королівством проти Австрії 1859 р. Як розмірковував галицький видавець Ю.Романчук:

«Сей вірш подобає на твір Шевченків, він і має бути написаний власною рукою поета, але в автографах-книжечках його нема та й не можна знайти подій і часу, до котрих би він прикладався, і в котрім би Шевченко міг його написати. Чи до севастопольської війни з 1853–1855 рр., чи до італіянської війни з 1859 р. – трудно його віднести»⁴.

На цій полемічній хвилі В.Сімович виклав засадничо зважену думку:

«Коли написаний цей вірш, і до яких подій відноситься – невідомо. Можна здогадуватися, що Шевченко мав на думці щось таке, про що народ ісклав приповідку: “Пани б’ються, а мужикам лоби тріщать” – царі заходяться ніби то когось визволити (як вони визволяють, пор. “Кавказ”), а мужицька кров іллеться. А, може, цей вірш односиться й до мужицьких бунтів, що їх присмирював царський уряд тоді, як готував знесення кріпацтва»⁵.

Зрештою, по відстеженні зримих паралелей із поемою «Неофіти» (тут: «Аж гульк!.. Ізнову потекла / Мужицька кров!» – там: «Аж гульк!.. Іде святий Петро», «Мов у різниці, / Кров потекла»; тут: «Мов пси голодні за маслак, / Гризуться знову» – там: «Гриземося, мов собаки / За маслак») упорядники недавніх повних збірань творів Т.Шевченка схилилися до ідеї, що вірш «Мій Боже милий, знову лихо!..» таки «є відгуком на початок австро-італо-французької війни (квітень 1859 р.), коли російське суспільство занепокоєно очікувало вступ у війну й Росії» та «орієнтовно» окреслили термін його написання «квітнем – травнем 1859 р.». Одначе вистачало аргументів і для пошуків імпульсу до такого експресивного засудження воєнних ексцесів середини ХІХ ст.

Безперечно, Великий Кобзар міг перейматися людськими втратами в імперії Габсбургів, але без солідного підкріплення фактами неабиякі сумніви викликає твердження, начебто поет раптом занепокоївся, «що участь у війні стане офіційним приводом до зволікань із селянською реформою»⁶. Попри широкий спектр підходів прихильник тісної прив’язки до подій 1859 р. літературознавець Л.Хінкулов наполягав:

³ Франко І. Нове видання Шевченка // Народ. – 1891. – Ч.7. – С.116.

⁴ Романчук Ю. Доповнення // Шевченко Т. Твори. – Т.2. – Л., 1912. – С.495–496.

⁵ Шевченко Т. Кобзарь: народне видання з поясненнями і примітками д-ра Василя Сімовича. – Катеринослав; Кам’янець; Ляйпціг, 1921. – С.430.

⁶ [Бородін В.С., Павлюк М.М., Смілянська В.Л., Чамата Н.П., Шубравський В.С.]. Коментарі // Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів. – Т.2. – К., 1989. – С.544–546; [Бородін В.С., Генералюк Л.С., Мовчанюк Г.П., Павлюк М.М., Смілянська В.Л., Чамата Н.П., Шубравський В.С.]. Коментарі // Його ж. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. – Т.2. – К., 2001. – С.712–715.

«Не можна при цьому забувати й того, що Шевченкові з перших же днів війни прекрасно було відомо, що в ній беруть безпосередню участь поневолені австрійськими загарбниками західні українці, чия “мужицька кров” текла вже в найперших битвах»⁷.

Цікаво, що один із біографів митця – О.Кониський, не знайшовши «якоїсь межинародної війни, що викликала у поета отсе вболівання», рішуче заперечив авторство Кобзаря⁸. Стрижневий вираз «мужицька кров» буквально витлумачив Б.Лепкий: «Значиться – не загально людська, як на війні, а виключно мужицька; – себто вірш написаний не під вражінням війни, а *мужицького бунту*»⁹. В обачливій традиції вірш «Мій Боже милий, знову лихо!..» навіть опинився серед матеріалів, атрибуція котрих викликає питання. Текстолог М.Сиваченко наголошував:

«Знаходилися місця, що насторожували, ба й будили сумнів щодо приналежності їх Шевченкові, – наприклад, другий рядок: “Було так любо, було тихо” (хіба міг так Шевченко характеризувати переддень селянської реформи, час, коли в кріпосній Росії називала революційна ситуація?), але було тут і таке, що відповідало революційному світоглядові Шевченка»¹⁰.

Д.Дорошенко та П.Зайцев припускали, що оригінальна строфа – «з прологу до розпочатої, та не скінченої поеми “Матрос” в стилі прологів до “Єретика” та “Неофітів”»¹¹. У виданні творів Т.Шевченка за редакцією П.Зайцева вірш «Мій Боже милий, знову лихо!..» супроводжують обережні ремарки: «[1853–1854?] Новопетровський форт», «Дата – незнана, але всі відносять цей уривок до початків кримської війни (1853–54 рр.)»¹², в академічному десятитомнику – «Новопетровський форт 1854 (?)», «Орієнтовна дата написання твору – 1854 р., Новопетровське укріплення»¹³, в ювілейному шеститомнику до 150-річчя від дня народження поета – «1853–1859, Новопетровське укріплення – С.Петербург», «До цього часу вважалося, що вірш є відгуком на події Кримської війни (1853–1856 рр.); останнім часом висловлювався здогад, що вірш є відгуком на події австро-італо-французької війни (1859 р.). Датується орієнтовно: 1853–1859 рр., Новопетровське укріплення. – С.Петербург»¹⁴.

⁷ Хінкулов Л.Ф. Тарас Шевченко і його сучасники. – К., 1962. – С.248–251.

⁸ Кониський О.Я. Проба улаштування хронології до творів Тараса Шевченка // Записки Наукового товариства імени Шевченка. – Т.17. – Кн.3. – Л., 1897. – С.11–12. Пор.: [Бородін В.С., Генералюк Л.С., Мовчанюк Г.П., Павлюк М.М., Смілянська В.Л., Чамата Н.П., Шубравський В.Є.]. Коментарі. – С.713–715.

⁹ Лепкий Б. Варіанти й доповнення до «Кобзаря». – С.285. Пор.: Бельчиков Н.Ф. Тарас Шевченко. – Москва, 1939. – С.133.

¹⁰ Сиваченко М.Є. І.Франко і питання авторства віршів, приписуваних Т.Шевченкові // Питання текстології: Іван Франко. – К., 1983. – С.273.

¹¹ Дорошенко Д., Зайцев П. Повість «Мандрівка з приємністю та й не без моралі» // Шевченко Т. Повне видання творів. – Т. 9. – Варшава; Л., 1936. – С.371. («Чи не є це початок прологу до нездійсненої поеми “Матрос»?» – див.: [Зайцев П.]. Варіанти та примітки до тексту. – С.335).

¹² Шевченко Т. Повне видання творів. – Т.4. – Варшава; Л., 1937. – С.240; [Зайцев П.] Варіанти та примітки до тексту. – С.335.

¹³ Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 10 т. – Т.2. – К., 1939. – С.237, 518; Його ж. Повне зібрання творів: У 10 т. – Вид. 2-ге, доп. і випр. – Т.2. – К., 1953. – С.243, 542.

¹⁴ Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 6 т. – Т.2. – К., 1963. – С.266, 344.

Вагався навіть такий корифей шевченкознавства, як Ю.Івакін. Первісною оцінкою епіграмності поезії «на початок Східної війни» він, зокрема, поступився на користь дуалізму: з одного боку, з'ясовував зв'язок із Кримською (Східною) війною («Якщо така інтерпретація вірша є вірною, то датувати його треба або осінню 1853 р., коли почалася війна з Турцією, або весною 1854 р., коли у війну вступили Англія і Франція»), проте з іншого – зіперся на умовне датування твору 1859 р., аби «пояснити й загадкові рядки: “Ми заходились розкувати своїм невольникам кайдани”»¹⁵, адже підсумував: «Початок європейської війни міг припинити підготовку селянської реформи. [...] Отже, хоч найімовірніше, що написання вірша викликане початком війни 1859 р., питання це ще передчасно вважати остаточно розв'язаним»¹⁶.

У колективних коментарях до останнього академічного видання Шевченкової поезії стосовно строфи «Мій Боже милий, знову лихо!...» як «вдалу аргументацію» визначено критичне зауваження В.Доманицького, що «з року 1850 і аж до 1857 Шевченко не писав нічого по-українськи, а тим більш не держав би в себе там, в Новопетровській кріпості, такого гострого писання». Але ж у цих самих коментарях ідеться про близькі за духом бунтівні вірші «Мені однаково, чи буду...», «Іржавець», «N.N.» («О думи мої! О славо злая!...»), «Самому чудно. А де ж дітись?..», «І виріс я на чужині...», «Хіба самому написати...» як про переглянуті автором «найімовірніше 1857 р., під кінець заслання в Новопетровському укріпленні»¹⁷. І сам В.Доманицький у примітках до Шевченкового «Юродивого» (1857 р.) занотував: «Десь, більш-менш до цього, мабуть, часу належить уривок з поезії, що починається “Мій Боже милий, знову лихо!...”»¹⁸.

Постскриптом «1857. Травня 16. Новопетровське укріплення» відбито в «Більшій книжці» під «Москалевою криницею»¹⁹ (два варіанти тієї «бувальщини» насичено надто примітними виразами: «Мій Боже милий!», «О Боже мій милий!», «Аж гульк!», «Отут-то й лихо почалось!», «та тихо та любо», «минули літа тихо, тихо», «катові», «кайдани», «в невольниках», «мов собака»). Не занедбавши на Мангішлаку творчості (через заборону писати вона тоді могла й не фіксуватися на папері), Т.Шевченко листувався, застосовуючи елементи конспірації, і до відправлення другої редакції «Москалевої криниці» 5 червня 1857 р. долучив «Ченця» і «Вечір» («Садок вишневий коло хати...») для Я.Кухаренка²⁰. Від 12 червня того року вів у Новопетровській фортеці журнал із відвертим тавруванням кривдника-царя Миколи I («Тормоз»), генерала В.Перовського («сатрап грабує ввірений йому край») із клеветами («мерзотники», «погань»). За потурання коменданта І.Ускова, не дуже криючись, але все ж потай брався і до прози, а в образотворчому мистецтві – до

¹⁵ Пор.: Івакін Ю.О. Сатира Шевченка. – К., 1959. – С.215; Його ж. Коментар до «Кобзаря» Шевченка: Поезія 1847–1861 рр. – С.269–272.

¹⁶ Івакін Ю.О. Поезія Шевченка періоду заслання. – К., 1984. – С.78–79.

¹⁷ [Бородін В.С., Генералюк Л.С., Мовчанюк Г.П., Павлюк М.М., Смілянська В.Л., Чамата Н.П., Шубравський В.С.] Коментарі. – С.713, 556, 578–587, 621, 675.

¹⁸ В.Д. [Доманицький В.]. Примітки // Шевченко Т. Кобзар. – Санкт-Петербург, 1907. – С.632.

¹⁹ Шевченко Т.Г. «Більша книжка»: Автографи поезій 1847–1860 рр. – К., 1963. – С.204.

²⁰ Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. – Т.6. – К., 2003. – С.131.

біблійних сцен, пейзажів, портретів, ілюстрацій, малюнків на побутові та історичні теми²¹.

Метафору «Ми заходились розкувати своїм невольникам кайдани» аж ніяк не обов'язково тлумачити еквівалентом зусиль, спрямованих на ліквідацію кріпацтва. Завуальованим «засновком» чи не доцільніше сприйняти офіційні акції, після котрих упали «кайдани» й з самого поета (за «недолі» приреченого конати «в неволі»), і з його «оренбурзьких співвигнанців» та з багатьох інших, уцілілих «в муці, в каторзі».

Вочевидь «правильність» колись знайденого підходу не повинна замулювати альтернативні погляди. Ретельного вивчення у цій площині заслуговують дії Окремого Оренбурзького корпусу, здобуття 1853 р. фортеці Ак-Мечеть (Перовськ, Кзил-Орда, Кизилорда) та заснування 1854 р. Заїлійського укріплення (Верний, Алма-Ата, Алмати), що раніше абсолютно ігнорувалося як ситуаційні спонуки до висновку «Мій Боже милий, знову лихо!..». Микола I та Олександр II наділись як на європейські «маслаки», так і на ласі азійські кусні. Із Шевченковим «Кавказом» ніяк не слабша, ніж із «Неофітами», лексична подібність: «Мій Боже милий» – «Христе, Сине Божий»; «було тихо» – «вітер тихий», «тихо прочитаеш»; «розкувати своїм невольникам кайдани» – «кайдани кувати»; «потекла мужицька кров» – «течуть ріки, кроваві ріки», «кровію політи», «братню кров пролити», «пролити кров добру»; «кати вінчані» – «за її ката», «кати згнуцаються»; «мов пси голодні» – «як тій собаці».

Як зауважив Ю.Івакін, «Мій Боже милий...» із «Кавказом» перегукується ідейно-тематично²². Утім, загал дослідників, схоже, «засліпив» тенденційний пасаж Л.Хінкулова 1962 р.: «Добре відомо, що Росія від 1856 р. аж до 70-х рр. [...] ні в одній війні не брала участі»²³. Між тим у цей період імперія розгорнула потужну експансію на Кавказ і у Середню Азію. Далекосяжні плани напряду торкалися Новопетровського форту. Тож порівняно з 1859 р. логічніше приурочити відчайдушний зойк «Мій Боже милий, знову лихо!..» до політичних реалій, синхронних мангішлацькій службі Т.Шевченка.

Упродовж 1856–1857 рр. черговий наступ каталізував намісник Олександра II на Кавказі князь О.Барятинський, який з опорою на базу Новопетровська намітив навіть агресивний курс на Індію – витіснити звідти англійців. І лише брак коштів унеможливив реалізацію цієї масштабної операції Російської імперії. У цьому аспекті мають право на належне висвітлення й візії 1859 р., коли, окрім австро-італо-французької війни, відбувся штурм аулу Іуніб, у результаті чого в полон було захоплено імама Шаміля, а згодом

²¹ Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. – Т.5. – К., 2003. – С.21–24. Див.: Федченко П.М. Тарас Григорович Шевченко. – К., 1989. – С.206–208; Паламарчук Г.П. Пейзажі Мангішлаку в творчості Т.Г.Шевченка // Тарас Шевченко – художник. – К., 1963. – С.47–73; Владич Л.В. Про малюнки «Байгуші» і «Т.Г.Шевченко і байгуші» та їх датування // Збірник праць чотирнадцятої наукової шевченківської конференції. – К., 1966. – С.380–391; Афанасьєв В.А. Сепії // В літопис шани і любові. – К., 1989. – С.158–181; Усенко П.Г. Новопетровське укріплення // Шевченківська енциклопедія. – Т.4. – К., 2013. – С.589–590.

²² Івакін Ю.О. Сатира Шевченка. – С.216–217; «Мій Боже милий, знову лихо!..» // Шевченківський словник. – Т.1. – С.406.

²³ Хінкулов Л.Ф. Тарас Шевченко і його сучасники. – С.249.

остаточно підкорено Чечню, Дагестан²⁴. Саме о тій порі умови скасування кріпацтва легально обговорювали дворянські комітети, збори, наради.

Можна б розвинути й посилання на Східну війну. Навесні 1855 р. у резонансній бесіді про інвентарі молодший брат імператора – Костянтин сказав: «Та це ж готує волю. Дай Боже закінчити війну, а потім розпочнемо іншу справу»²⁵. Того року російські війська після тривалої оборони залишили Севастополь, але у Закавказзі змусили капітулювати турецьку фортецю Карс. Були бої й по інших місцевостях, у тому числі українських, і «мужицькі бунти», пам'ятно потрактовані Б.Лепким. Причому перед вступом до ополчення петербурзький митець М.Осипов устиг повідомити про намір графа Ф.Толстого домагатися полегшення для Т.Шевченка²⁶, що теж можна розглядати практичним імпульсом до висновку: «Ми заходились розкувати своїм невольникам кайдани» (це речення зовсім не обов'язково розшифровувати як сюжетний еквівалент скасування кріпацтва: латентним «засновком» можна вважати амністію репресованого поета та його «оренбурзьких співвигнанців» тощо).

До речі, у 1957 р. у популярній видавничій серії «Жизнь замечательных людей» Л.Хінкулов не оминув «уривок, пов'язаний із Кримською війною»²⁷. Утім незабаром, 1966 р., без жодних доказів він уже стверджував, що «довів» інше: «Написаний Шевченком набагато пізніше – навесні 1859 р. – і стосується зовсім не Кримської війни, як уважали, а початку австро-італо-французької війни»²⁸.

1856 р. Я.Кухаренко, відвідавши коронацію Олександра II, утішав Кобзаря: «Милость батька государя всім подданым, всім прощенье!»²⁹. У німотному закутті «нежиття» за Каспійським морем зажеврїла надія, тим паче монарх визнавав, що «краще почати скасування кріпацтва згори, аніж дочекатися того часу, коли воно почне саме собою нищитися знизу»³⁰. Наступного року Т.Шевченко

²⁴ Докл. див.: История народов Северного Кавказа (конец XVIII в. – 1917 г.). – Москва, 1988. – С.196–198; *Усенко П.Г.* Новопетровський форт на перехресті імперських устремлїнь: як Тарас Шевченко мало не став «кавказцем» // Сучасність. – 1998. – №7/8. – С.107.

²⁵ Константин Николаевич // Русский биографический словарь. – Санкт-Петербург, 1903. – С.124.

²⁶ Листи до Тараса Шевченка. – К., 1993. – С.65.

²⁷ *Хинкулов Л.Ф.* Тарас Григорьевич Шевченко. – Москва, 1957. – С.271. Відгуком на отриману в Новопетровську звістку про Кримську війну назвали вірш «Мій Боже милий, знову лихо!..» деякі біографи (див.: *Кирилюк Є.П.* Т.Г.Шевченко (життя і творчість). – К., 1959. – С.364–365; *Вязовський Г.А., Данилко К.Ю., Дузь І.М., Левченко М.О., Недзвідський А.В., Несторенко В.З.* Тарас Григорович Шевченко. – К., 1960. – С.262; *Білецький О.І., Дейч О.Й.* Тарас Григорович Шевченко. – К., 1961. – С.121–122; *Белецький А.И., Дейч А.И.* Тарас Шевченко. – Москва, 1989. – С.82). Ця думка надовго задомінувала в українській історіографії (див.: *Ястребов Ф.* Т.Г.Шевченко в революційному русі 30-х – 50-х років XIX ст. // Пам'яті Т.Г.Шевченка. – К., 1939. – С.70; *Шевченко Ф.П.* Т.Г.Шевченко про становище і боротьбу селянства України в першій половині XIX ст. // Історичні погляди Т.Г.Шевченка. – К., 1964. – С.171; Історія Української РСР. – Т.3. – К., 1978. – С.142; Історія Української ССР. – К., 1982. – С.173; Історія Української ССР. – Т.4. – К., 1983. – С.149; *Сарбей В.Г.* Історія України (XIX – початок XX ст.): [Пробний підручник для 9 класу середньої школи]. – К., 1994. – С.76; *Його ж.* Історія України (XIX – початок XX ст.): [Підручник для 9 класу середньої школи]. – Вид. 2-ге, виправл. і доп. – К., 1996. – С.86).

²⁸ *Хинкулов Л.Ф.* Шевченко. – Москва, 1966. – С.311–312.

²⁹ Листи до Тараса Шевченка. – С.77.

³⁰ Цит. за: *Татищев С.С.* Император Александр II, его жизнь и царствование. – Кн.1. – Москва, 1996. – С.331.

сповіщав Я.Кухаренкові: «Пише мені курінний Лазаревський і упевняє мене, що незабаром мене випустять із цієї широкої хурдиги. Він пише, що добрий цар наш уже дав приказ розбивати мої кайдани»³¹ (примітна ремінісценція фрази «Ми заходились розкувати своїм невольникам кайдани», ба, можливо, сакраментальне зерно, з якого вона генетично випросталася). Жадане помилування асоціювалось із розрахунком на прогресивні зміни, нагальну лібералізацію. Акцентований штрих містять спогади князя О.Горчакова:

«Уже перед коронацією 1856 р. государ зволил говорить зі мною про визволення селян і про різні інші реформи. Я гаряче підтримував великі задуми його величності та побіжно нагадав государеві про амністію політичним засланим, про повернення із Сибіру так званих декабристів, які залишилися живими»³².

Отже якщо задум вірша «Мій Боже милий, знову лихо!..» на цей момент і визрів, то цілком вистачало актуальних важелів його реалізувати. Не випадково з кримською епопеєю та викликаною нею «козаччиною» (1855 р.) пов'язав ці рядки у своєму романі-есеї Є.Єнджеєвич³³. «За маслак» у цьому сенсі – і Синопський бій 1853 р., і приховані за ним загарбницькі «прожекти» російського царату. А 1856 р. спалахнув потужний рух українських селян «у Таврію по волю»³⁴, стисло згаданий у Шевченковому журналі 1858 р. сумною фразою про «Катеринославське повстання»³⁵.

У 1988 р. вчителям було запропоновано навчально-методичний посібник Г.Неділька, автор якого стверджував:

«Порушуючи царську заборону, Шевченко продовжував писати й малювати і в Новопетровському укріпленні. Із поезій цього періоду до нас дійшли тільки друга редакція поеми “Москалева криниця” (1857), поезія “Мій боже милий, знову лихо!..”, яку шевченкознавці датують 1859 р.»³⁶.

Незбагнено тільки, навіщо це «датують 1859 р.», коли поетове заслання скінчилося раніше?! Цей казус перекочував до фундаментальної «Енциклопедії історії України» – у 2008 р. на шпальтах видання заступник голови редакційної колегиї С.Кульчицький настільки категорично, наскільки й необґрунтовано зазначив, що віршем, «написаним 1853 на засланні і відредагованим 1859» (курсив мій – П.У.), відображено тему “селянство і Кримська війна”. А зараз навіть дорікнув Т.Шевченкові вкупі з міфічними «багатьма» демократами: подібно до них той начебто сплехував, прогнозуючи наслідки війни³⁷. Відтак

³¹ Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. – Т.6. – С.122.

³² Князь Александр Михайлович Горчаков в его рассказах из прошлого // Русская старина. – 1883. – №10. – С.172.

³³ Єнджеєвич Є. Українські ночі, або Родовід генія / Пер. із пол. В.Іванченко. – Л., 1997. – С.379–380.

³⁴ Селянський рух на Україні 1850–1861 рр. – К., 1988. – С.82–153.

³⁵ Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. – Т.5. – С.145.

³⁶ Неділько Г.Я. Тарас Шевченко: життя і творчість. – К., 1989. – С.198.

³⁷ Кульчицький С.В. Кримська війна 1853–1856, Східна війна 1853–1856 // Енциклопедія історії України. – Т.5. – К., 2008. – С.355.

добре було б навести бодай якісь прізвища. Впливало, що поет чомусь уперто тримався інкримінованих йому вад, попри те, що у процесі безпідставно приплетеного «редагування» 1859 р., тобто за кілька років по замирінні, міг би їх скоригувати. Коли б вони насправді були...

Претензії висунуто до праці, котру Т.Шевченко у світ не випускав і, можливо, не збирався публікувати! Слід наголосити, що в його тексті жодної «війни» взагалі не названо. У цілому енциклопедичний матеріал рясніє хибами. Зокрема заявлено, що російські терени «простягалися на трьох континентах (в Європі, Азії та Північній Америці)». Натомість частини світу Європа та Азія становлять один величезний континент – Євразію, а Північна Америка до спорудження Панамського каналу була невіддільною частиною монолітного Американського материка. Також стверджується, що «21 (9) лютого 1854 Росія оголосила війну Великій Британії і Франції». Насправді того дня за маніфестом Миколи I тільки було перервано дипломатичні відносини з означеними державами. Помилкові й тези про те, що нібито воєнні дії почались атаками турецьких військ у гирлі Дунаю, що 30 (18) листопада 1853 р. знищено весь турецький флот тощо³⁸.

Апофеозом збиткування над класикою стало її «виправлення» під егідою Міністерства освіти і науки України. Навчальний посібник із відомчим грифом, рекомендований для використання у школах (з опорою на офіційні програми для абітурієнтів), стверджував: «Великий Кобзар відгукнувся на цю подію влучними рядками: “І знов війна, мов пси голодні за маслак, пани гризуться...”»³⁹.

Дійшло до абсурду. Т.Шевченка, «енциклопедично» засудженого за продемонстровану недолугість, у підсумку категоричним тоном звинувачено: мовляв, уважав, що Кримська війна «загальмує скасування кріпосного права»⁴⁰. А на додачу тріо колеґ-істориків за довершену істину актуалізувало знічев'я сублімований покруч. І це – не єдина дивина їхньої праці. Наприклад, що стоєть Першої світової:

«Учасники війни сподівалися, що вона буде швидкоплинною та маневреною і закінчиться за кілька місяців, максимум за рік, як переважно відбувалося у війнах ХІХ ст. Проте з маневреної війни поступово перейшла у виснажливу, окопну й охопила весь світ. 10 серпня 1914 р. війну Німеччині оголосила Японія, яка вирішила захопити німецькі колонії на Далекому Сході. Італія не підтримала своїх союзників, а у 1915 р. навіть виступила на боці Антанти. Зате Центральний блок підтримала Османська імперія (жовтень 1914 р.), яка розгорнула військові дії насамперед на Балканах та Закавказзі»⁴¹.

Необхідне застереження: глобального розмаху набували не лише «приземлені» окопні пристрасті, а й бойові операції на водних просторах. До того ж

³⁸ Там само. – С.351–355.

³⁹ Мицик Ю.А., Бажан О.Г., Власов В.С. Історія України. – 3-тє вид., доп. і перероб. – К., 2010. – С.248.

⁴⁰ Кульчицький С.В. Кримська війна 1853–1856, Східна війна 1853–1856. – С.355.

⁴¹ Мицик Ю.А., Бажан О.Г., Власов В.С. Історія України. – С.327–328.

Японія включилась у війну 10 серпня (за ст.ст.), тож треба було хоча б означити 23 (10) число. І уряд цієї країни не просто вирішив «захопити німецькі колонії», а забезпечив окупацію відповідних теренів. Не зайве додати, що, крім Італії, не підтримала колишніх партнерів Румунія (прилучилася до Антанти 1916 р.).

Сподівання учасників тієї або іншої війни на те, щоби вона не затяглася, цілковито природні. Але складно уявити всеохопну надію на завершення конфлікту «максимум за рік, як переважно відбувалося у війнах ХІХ ст.». Причому ті самі автори на попередніх сторінках, навпаки, в основному розглядали війни ХІХ ст. тривалістю понад рік: наполеонівські кампанії, російсько-перська 1804–1813 рр., російсько-турецькі війни 1806–1812 і 1828–1829 рр., Кримська (Східна) епопея. Кавказьку війну у книзі простежено кількома десятиліттями – від 1817 до 1864 рр. Менше року припадало хіба що на російсько-турецьке збройне протистояння 1877–1878 рр.

Т.Шевченко проникливо звертався до всіх і кожного – земляка та земляки-на, глибинно й об'ємно адресувавшись до «мертвих, і живих, і ненарождених» у нонконформістському діапазоні між забуттям та пророцтвом. Енергійна апеляція «Мій Боже милий, знову лихо!..», котра сприймається системною часткою розлогого світу пізніх Шевченкових творів («Подражаніє 11 псалму» навіть починається співзвучно: «Мій Боже милий, як-то мало / Святих людей на світі стало»), є відповідною за змістом антимонархічним інвективам, такою собі естафетою від проминулого до прийдешності. Приводів для її виникнення було чимало, та й досі для читання – не бракує. Чи в наш час гуманітарним цінностям не загрожують убогі розумом можновладці? Чи мінімізовано пролиття «мужицької крові»? Хіба немає на планеті невільників і невільниць? Чи позникали затяті борці «проти всіх»? Чи не зростає в «увінчаних» сферах спокуса нахабної узурпації влади, суєтне бажання безупинного збагачення, неситимого загрибання майна, природних ресурсів, фінансових потоків, безмежного звеличення за соціальним статусом, пільгами, нагородами, титулами?..

Нічого страшного немає в тому, що «читачеві дається можливість думати про вірш все, що він схоче»⁴². Адже комусь щедро відкриваються подробиці, комусь – панорамні обриси; дехто здатен осягнути багатогранність і прецизійність, а хтось – нічого не зможе второпати... Учений повинен мати непересічний хист старанно видобувати невловиму істину, стежа до котрої настільки невідомо, що й джерельні підспідки на завше гарантують досяжність вичерпної потенції. Знання в інтелектуальній сфері відносні, занурені в товщу століть, закодовані, а то й викривлені. Тим потрібніший і цінніший науковий дослід.

Варто зважити, наскільки та чи інша ситуація гальмувала або стимулювала «скуту кайданами» Шевченкову музу, шкодила чи прияла збуренню почуттів яскравої опозиційної індивідуальності, чия конденсована енергія вилилася феноменально: крізь призму глибоких переживань влучно сфокусовано велетенський шар вітчизняного минулого, відтінено й типізовано демасковані

⁴² Сиваченко М.С. І.Франко і питання авторства віршів, приписуваних Т.Шевченкові. – С.277.

пріоритети влади, хижацьки вистромені по різних векторах. Кобзар, як і кожна особистість, був нервом історії. Настільки рідкісно геніальним, що, коли писав про себе, особисте переливалося подобою епохи, а гартоване ним слово врожайлося «в Україні і не в Україні» всенародною чеснотою, справою життя й смерті.

Дарма, якщо батальна ретроспекція «Ізнову потекла мужицька кров!» динамічно риштована поза хвилинною злободенністю – на нарочитій настроєвій антитезі з позірною ідилією «Було так любо, було тихо» (можливо, на контрасті до відправленого Я.Кухаренкові 1857 р. шедевру «Садок вишневий коло хати...»). Якщо поет і фантазував, образність не застинала буття, відіграючи роль абстракції для всебічного осягнення життєвих колізій. У понівеченій українській духовності цілюще виколосилася непомеркла епоха Тараса Шевченка: з героїчно вистражданим пророцтвом – маніфестацією оптимізму та песимізму, гніву й любові – він органічно увічнився як національний Прометей, надихаючий символ безугавної жаги «святої волі», нетлінний взірець безустанного прагнення вселенської гармонії «правди і науки».

In the article covers the circumstances of Shevchenko's verse-protest appearance, analyzes his content and different interpretations of context of events, that influenced on the creative author's receptions.

Keywords: Taras Shevchenko, "Kobzar", Russian Empire, war, authority, amnesty, reform.

